

Оксана Руда

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Національної академії наук України

oxana.ruda@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-4361-8313>

Організація та функціонування німецькомовних навчальних закладів у Галичині (1919—1939)

Абстракт: Артыкул poświęcony został rozwojowi szkolnictwa niemieckiego w Galicji w latach 1919—1939. Z prowadzonych rozważań wynika, że działania polskich władz, mające na celu reorganizację niemieckich placówek oświatowych, skomplikowały nauczanie dzieci narodowości niemieckiej w ich języku ojczystym i doprowadziły do rozwoju utrakwistycznych szkół publicznych. Pragnienie przedstawicieli mniejszości niemieckiej w Galicji, by uczyć swoje dzieci w języku ojczystym, zachęciło ich do rozwijania prywatnych szkół podstawowych i średnich. W rezultacie około 60 procent dzieci narodowości niemieckiej w regionie uczęszczało do szkół z ich macierzystym językiem nauczania.

Słowa kluczowe: Polska, Galicja, placówki oświatowe, mniejszość niemiecka, polityka regionalna

У міжвоєнній Польщі, яка внаслідок дипломатичних і військових дій сформувалася як поліетнічна держава, проживало близько 35,1 % національних меншин, а поляків за різними даними було від 68 % (відповідно до перепису 1931 р.¹) до 64,9 % населення². Німці відповідно до перепису 1921 р.

---

¹ Результати переписів населення Польщі 1921 і 1931 рр. не можна вважати вірогідними з декількох причин: перепис 1921 р. не охопив усі терени, які ввійшли до складу держави, зокрема, Віленську землю; на час перепису не завершилося переміщення населення у східних і західних воєводствах унаслідок військових дій; українці бойкотували перепис 1921 р.; у 1931 р. при опитуванні не ставилося питання про національність, а лише про мову тощо. Детальніше див.: С. А. Макарчук, *Населення Західної України за переписом 1931 року*, „Вісник Львівського університету. Серія історична” 1993, 29, с. 55; Н. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce: 1918—1995*, Lublin 1998, с. 20.

² *Mały Rocznik Statystyczny*, Warszawa 1939, с. 26.

становили близько 3 %, а перепис 1931 р. зафіксував 2,3 %, українці — 15,2 % та 13,9 % відповідно, євреї — 10,8 % та 9,8 %³. Решту становили представники інших національностей, серед яких білоруси, росіяни, чехи, вірмени тощо.

Національна, освітня та мовна політика Польської держави щодо національних меншин, у тому числі й стосовно німецької, залежала від багатьох факторів, зокрема, від чисельності меншини, ролі, яку вона виконувала в політичному чи економічному житті держави. На спрямованість цієї політики суттєво впливало ставлення польських політичних партій до проблем тих чи тих національностей. Основні напрямки національної політики формували дві базові політичні концепції: національна — представляли національні демократи (ендеки), державницька — репрезентували Юзеф Пілсудський та його прихильники. Інші політичні партії, хоч і пропонували різні шляхи розв'язання цієї проблеми, вирішального впливу на державну політику не мали. Відповідно до концепції національної політики держави, яку представляли ендеки, було передбачено ослаблення економічного та політичного становища німецького населення з подальшою реполонізацією територій, на яких воно проживало⁴. Натомість пілсудчики, які репрезентували федеративну концепцію, вважали, що німецькій меншині треба гарантувати громадянське та культурне рівноправ'я, однак великі сподівання покладали на їх масову еміграцію⁵. Зауважмо, що підпорядкованість освітньої політики національній зумовила те, що вона змінювалася як з плином часу, так і залежно від національних меншин, регіонів держави, політики правлячої партії, а також її реалізації центральними та місцевими органами влади. Так, у 1920-х роках поширення набула пропагована ендеками концепція національного виховання, покликана розвивати польську національну свідомість. Натомість після травневого перевороту 1926 р. та приходу до влади уряду „санації” ця концепція була замінена концепцією державницького виховання. Вважалося, що громадянин, який уже усвідомив свою національну приналежність, має вчинками та думками бути пов'язаним з державою. Ще зі шкільних років у дітей планували формувати такі риси, як лояльність, усвідомлення своїх обов'язків перед Вітчизною тощо. Як показав час, уся освітня політика національного, державницького, а з 1935 р. — і громадянсько-національного виховання у ставленні до національних меншин зводилася до полонізації

³ *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1927, 5, s. 52; *Mały Rocznik Statystyczny...*, c. 26.

⁴ М. Папієрзьніска-Турек, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922—1926*, Kraków 1979, c. 45.

⁵ А. Чоїновський, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921—1939*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979, c. 19.

непольського населення, започаткованої шкільним законом від 31 липня 1924 р. (т. зв. „Lex Grabski”)⁶.

Ендеки та пілсудчики втілювали ідею відмінного трактування меншин у різних регіонах держави та заклали її в підвалини регіональної політики, яку реалізували з урахуванням принципів індивідуалізації (індивідуальна політика щодо кожної меншини); регіоналізації (застосування відмінних методів національної політики у різних історико-етнічних областях); селективності (визначалася зовнішньополітичною ситуацією в Європі, зокрема, протистоянням з Німеччиною) тощо⁷. Як наслідок, польська влада провадила щодо німецької меншини відмінну політику у різних регіонах держави. Зауважмо, що більше ніж половина німецькомовного населення проживала у західних воєводствах — Познанському, Поморському та Сілезькому, решту становили колоністи центральної Польщі, Лодзького та Варшавського воєводств, а на південному сході німці зосередилися у Волинському, Станіславівському, Львівському, Тернопільському та Любельському воєводствах⁸. Німецька меншина міжвоєнної Польщі належала до різних конфесій. Так, німецьке населення західних воєводств належало до Євангельсько-унійної Церкви (у 1933 р. діяло 202 представників духовенства, 404 парафії з близько 300 тис. вірян); центральних воєводств, Волині, частково Варшавського, Краківського воєводств та Цешинської Сілезії — до Церкви євангельсько-аугсбурзького визнання (у 30-х роках ХХ ст. діяло 128 конгрегацій з близько 400 тис. вірян, з них 40 % польської й 60 % німецької національностей⁹), а південних воєводств — до Союзу Церков євангельсько-аугсбурзького і гельвецького визнання (далі: СЦАГ). Найменшими за чисельністю були релігійні громади євангельсько-лютеранської, баптистської, адвентистської Церков, переважно на Помор’ї та в Познанському воєводстві й лише поодинокі — у Галичині¹⁰.

⁶ F.W. Araszkiewicz, *Geneza ideałów wychowawczych Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1976, 19, с. 145; U. Wróblewska, *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP*, „Nauka” 2011, 2, с. 112—117.

⁷ В. Комар, „Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926—1939 рр.), „Український історичний журнал” 2001, 5, с. 122; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918—1939*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, с. 198.

⁸ K. Grünberg, *Niemcy i ich organizacje polityczne w Polsce międzywojennej*, Warszawa 1970, с. 18—19; E. Hasbach, *Niemcy w Polsce*, „Natio” 1927, 1—2, с. 50, 52; S. Potocki, *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918—1938*, Gdańsk 1969, с. 28—33.

⁹ O. Bartel, *Protestantyzm w Polsce*, Warszawa 1963, с. 27—28.

¹⁰ Archiwum Akt Nowych (далі: AAN), zesp. 14, mikrof. b-9373, sygn. 379, Statystyka i wykazy — statystyka rozwoju kościołów i związków religijnych w Polsce w latach 1921—1928 nadsyłana przez wojewodów, k. 128, 141, 143, 218; AAN, zesp. 322, sygn. 2885, Położenie, dzia-

На 1921 р. у німецьких колоніях Галичини проживало 24813 німців. Так, у Львівському воєводстві мешкало 11008 осіб, у Станиславівському — 10 915, у Тернопільському — 2890¹¹. Зауважмо, що претендуючи на Галичину як на власну територію, та вбачаючи у ній колишню Червону Русь — частину давньої Речі Посполитої, яку розділили між собою сусідні держави, польська влада для окреслення теренів Львівського, Станиславівського та Тернопільського воєводств у 20—30-х роках ХХ ст. в офіційному вжитку замінила термін „Галичина” на „Східна Малопольща” — від середньовічної Малопольщі, розширеної в міжвоєнні роки на схід¹². Адже термін „Галичина”, яким для окреслення цих теренів здебільшого послуговувалися українці, для польської влади, яка всіляко наголошувала на єдності краю з історичною Польщею, був неприйнятним, оскільки нав’язував до середньовічного руського князівства та австрійської доби¹³. У представленій статті для окреслення Львівського, Станиславівського та Тернопільського воєводств будемо послуговуватися назвою „Галичина”, вживаною в українській історичній науці.

Політична та економічна підтримка з боку Німеччини зміцнювала привілейований правовий статус німецької меншини на усіх теренах міжвоєнної Польщі, у порівнянні з представниками інших національностей. До певної міри це позначилося на функціюванні німецькомовного шкільництва, яке розвивалося за дещо сприятливіших умов, аніж, наприклад, українське чи єврейське. Це було зумовлено низкою причин: економічно кращим становищем німців; могутністю Німеччини, з якою польська влада намагалася досягти порозуміння; необхідністю дотримання польсько-німецьких домовленостей, які передбачали створення належних умов для розвитку німецького шкільництва в Польщі та польського в Німеччині; прагненням домогтися відповідного ставлення до польської меншини на німецьких теренах; фінансовою підтримкою з боку Німеччини приватних навчальних закладів з німецькою мовою викладання¹⁴.

łalność i ustrój kościołów protestanckich w Polsce. Materiały Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, (1919—1934, 1936 r.), k. 5—6; H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce...*, s. 150; M. Iwanicki, *Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918—1939*, Warszawa 1978, s. 51.

¹¹ П. Сіреджук, *Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20—30-ті роки ХХ ст.)*, Тернопіль 2008, с. 126.

¹² Р. Голик, *Anima galiciana i/cui fata morgana: реальна й віртуальна Галичина в літературі та ментальності*, „Вісник Львівського університету. Серія філологічна” 2014, 60 (1), с. 54.

¹³ О. Руда, *Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20—30-х роках ХХ століття: реалізація та реценції. Монографія*, Львів 2019, с. 88.

¹⁴ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce...*, s. 140—141.

У міжвоєнній Польщі школярі німецької національності мали змогу навчатися в освітніх закладах різних типів: державних і приватних школах із німецькою мовою навчання; державних і приватних утраквістичних школах (польсько-німецьких); у німецьких класах при державних школах із польською мовою навчання (з вивченням німецької мови, релігії німецькою мовою як окремого предмета, у випадку коли налічувалося понад 15 учнів євангельського віросповідання); державних школах з польською мовою навчання тощо¹⁵. Порівняно добрі умови для розвитку німецькомовних навчальних закладів існували у Познанському воєводстві та на Помор'ї, використання в яких німецької мови було врегульоване на підставі положень Малоого Версальського договору 1919 р. та розпорядження Міністерства колишнього пруського округу від 10 березня 1920 р.¹⁶ Розвиток німецькомовного шкільництва у Верхній Сілезії гарантували Женевська конвенція 1922 р., яка залишалася чинною до 1937 р., а також розпорядження сілезького воєводи від 21 серпня 1922 р., змінене та доповнене розпорядженнями від 29 грудня 1922 р. і 26 червня 1924 р. На цій території німецьке населення домінувало у всіх сферах суспільно-політичного та економічного життя, а також вирізнялося розвиненою національною свідомістю. Однак уже з 1926 р., після „санаційного” перевороту, влада взяла курс на обмеження прав німецького населення краю, у тому числі освітніх та мовних¹⁷. Умови створення початкових шкіл із німецькою мовою навчання у центральних воєводствах були окреслені в ухвалі Ради Міністрів від 3 березня 1919 р. У 1921/1922 н. р. з 1630 початкових німецькомовних шкіл, які діяли у Польщі, у Познанському воєводстві було 884, на Помор'ї — 369, у центральних воєводствах — 239, у Сілезії — 68, у Цешинській Сілезії — 19, у Галичині — 27, на Волині — 24¹⁸. Щодо німецьких гімназій, то вони найактивніше розвивалися у Сілезькому воєводстві. У 1925/1926 н. р. учні німецької національності навчалися тут у 15 державних

¹⁵ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (далі: Archiwum PAN), zesp. III—180, sygn. 106, Notatki i zapiski dotyczące stanu szkolnictwa mniejszościowego w Polsce, k. 2; H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce...*, s. 141.

¹⁶ Archiwum PAN, zesp. III—180, sygn. 32, Uwagi o szkolnictwie niemieckim w Polsce — opracowanie dotyczące stanu przed I wojną światową, w czasie wojny oraz w latach 1919/1920—1939, k. 5—6; Archiwum PAN, zesp. III—180, sygn. 33, Materiały związane z organizacją szkolnictwa dla mniejszości niemieckiej w okresie po I wojnie światowej, 1918—1925, k. 47—48.

¹⁷ О. Руда, *Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини...*, с. 124.

¹⁸ AAN, zesp. 474, sygn. 3871, Mniejszość niemiecka w Polsce — szkolnictwo (informacje władz polskich, korespondencja, raporty placówek polskich w Niemczech, wycinki prasowe, petycje do Ligii Narodów, statut, programy nauczania, memoriał), 1922—1932, k. 54; S. Potocki, *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918—1938...*, s. 228—229.

і 2 приватних німецькомовних гімназіях. Натомість у Поморському воєводстві діяло 7 державних середніх шкіл, у Познанському — 9, у Лодзькому — 5 державних і 1 приватна, у Львівському та Станиславівському — по 1 приватній¹⁹.

У Галичині німецькомовне шкільництво перебувало у менш сприятливих умовах, аніж на решті польських теренів, оскільки там діяли інші правові акти, що регулювали розвиток навчальних закладів з німецькою мовою викладання. Загалом у південно-східних воєводствах польський уряд провадив дещо іншу політику щодо німецької меншини, вона була подібна до тієї, що її застосовували до українців і білорусів. Німецьке населення Галичини зазнавало примусової асиміляції. Зокрема, місцева влада перейменовувала німецькі колонії; не визнавала права цих поселень; щоб зменшити їх кількість, об'єднували їх з українськими містами чи селами. Лише 1938 р. Міністерство внутрішніх справ Польщі (далі: МВС) розпорядилося не перешкоджати німецькій меншині використовувати попередні назви поселень з огляду на те, що поляки в Німеччині користуються відповідним правом²⁰. Водночас щоб отримати посаду в державних установах чи на державних підприємствах, німці інколи змушені були, як і українці, змінювати національність і прізвище на польські, а віросповідання на католицьке. Польська адміністрація сприяла створенню німецьких осередків польських молодіжних чи воєнізованих товариств, натомість ліквідовувала чи відмовляла у реєстрації німецьким культурно-освітнім товариствам, контролювала видання газет, журналів і книг німецькою мовою²¹.

Лютерани й кальвіністи німецьких колоній Галичини, які перебували у постійному духовному та матеріальному зв'язку з Німеччиною, мали вищий рівень національної свідомості та політичної активності, аніж німці-католики,

¹⁹ AAN, zesp. 474, sygn. 3871, Mniejszość niemiecka w Polsce — szkolnictwo (informacje władz polskich, korespondencja, raporty placówek polskich w Niemczech, wycinki prasowe, petycje do Ligii Narodów, statut, programy nauczania, memoriał), 1922—1932, k. 54; Archiwum PAN, zesp. III—180, sygn. 32, Uwagi o szkolnictwie niemieckim w Polsce — opracowanie dotyczące stanu przed I wojną światową, w czasie wojny oraz w latach 1919/1920—1939, k. 54; S. Potocki, *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918—1938...*, s. 228—229.

²⁰ Державний архів Івано-Франківської області (далі: Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 1564, Листування з Міністерством внутрішніх справ і з повітовими старостами про діяльність на території воєводства німецько-фашистських організацій, арк. 2.

²¹ П. Сіреджук, *Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини...*, с. 139—145.

їм краще вдалося зберегти свою історичну та етнокультурну ідентичність²². Натомість німці-католики здебільшого демонстрували лояльність до польської влади, не висували політичних чи національних вимог. Частковій полонізації німців-католиків певною мірою сприяла польська етноконфесійна політика, зокрема, парохами німецьких католицьких поселень призначали священників польської національності, які проводили богослужіння польською мовою. Натомість у тих колоніях, в яких душпастирську опіку здійснювало німецьке римо-католицьке духовенство, національне життя німецької громади зазвичай розвивалося значно активніше²³.

Зауважмо, що у Галичині ще деякий час існувала стара освітня система, тоді як на більшості територій міжвоєнної Польської держави вже діяло створене 1918 р. Міністерство віросповідань і освіти Польщі (далі: МВіО). Освітніми питаннями у Галичині опікувалася Крайова шкільна рада, повноваження МВіО поширилися у краї лише після ухвалення відповідного закону 4 червня 1920 р. За розпорядженням міністра освіти від 8 лютого 1921 р. уніфіковано шкільну структуру Галичини: Крайова шкільна рада припинила свою діяльність, натомість було створено Львівський шкільний округ (далі: ЛШО), до якого увійшли Львівське, Станиславівське, Тернопільське, а до вересня 1921 р. — ще й Краківське воєводства²⁴. Головна мета запроваджених змін — централізація шкільництва.

До 1924 р. в освітній сфері Галичини залишалося чинним австрійське мовне законодавство, зокрема, ухвалений Галицьким сеймом 22 червня 1867 р. закон „Про мову навчання у народних і середніх школах Галичини”²⁵. Свого часу на східних теренах Галичини були чинними австро-угорські закони, постанови та розпорядження щодо обов’язковості шкільництва. Зокрема, шкільний закон від 14 травня 1869 р., два освітні закони ухвалені Галицьким сеймом у 1873 р.: перший від 2 травня — про створення й утри-

²² Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 1564, Листування з Міністерством внутрішніх справ і з повітовими старостами про діяльність на території воєводства німецько-фашистських організацій, арк. 11.

²³ Л. Федик, *Німецькі етноконфесійні спільноти Галичини на тлі етнополітики Польщі (1919—1939 рр.)*, „Краєзнавство” 2013, 4, с. 182; J. Bill, *Die kirchlichen Verhältnisse der deutschen Katholiken in Galizien*, в: *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*, zusammengestellt von J. Krämer, Stuttgart—Bad Cannstatt 1965, с. 162—163.

²⁴ S. Mauersberg, *Wpływ oświaty na integrację społeczeństwa II Rzeczypospolitej 1918—1939*, в: *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX—XX w.*, red. H. Zieliński, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, с. 65.

²⁵ *Ustawa z dnia 22 czerwca 1867 r. o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim*, в: *Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji 1859—1873*, oprac. M. Bobrzyński, W. Jaworski, J. Milewski, Warszawa 1905, с. 136.

мання публічних народних шкіл та обов'язкове навчання у них дітей; другий від 25 березня — про місцеві та окружні органи управління для народних шкіл, а також різноманітні розпорядження та інструкції, що часто суперечили державним законам про початкову освіту²⁶. Одним із перших документів, який регулював засади освітньої політики міжвоєнної Польщі став закон від 7 лютого 1919 р. про шкільний обов'язок, який передбачав запровадження безплатного загального шкільництва, підпорядкованого світським інституціям, та обов'язкового навчання дітей віком від 7 до 14 років як у державних чи приватних школах, так і в домашніх умовах за державними навчальними програмами²⁷. Згідно з розпорядженням міністра освіти від 8 серпня 1919 р. про запровадження доповнювального навчання на підставі розпорядження „Про шкільний обов'язок”²⁸, учні початкових шкіл, у яких навчання тривало менш як сім років, до досягнення чотирнадцятирічного віку мали відвідувати шкільні заняття не менше ніж чотири години на тиждень упродовж навчального року, а після їх завершення отримували відповідне свідоцтво. Однак запровадженню обов'язкового навчання перешкоджала низка чинників: недостатньо розвинена мережа початкових шкіл, низький рівень їх організації, брак учителів, приміщень і шкільного обладнання, складна економічна ситуація в державі, а також низький рівень свідомості сільського населення²⁹.

Відкриття у Галичині державних шкіл із німецькою мовою навчання значно ускладнив ухвалений 31 липня 1924 р. „Закон про організацію шкільництва”³⁰, оскільки він не передбачав відкриття на цих теренах навчальних закладів цього типу. При вирішенні мовного питання укладачі закону 1924 р. оминули німецьку мову, а також їдиш та іврит. Нечисленні державні німецькі школи, які тут діяли, були засновані ще до початку Першої світової

²⁶ Н. Кошелева, *Українське шкільництво і освітня політика крайової адміністрації та сейму в Галичині (1890—1914 рр.): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01*, Львів 2002, с. 51.

²⁷ *Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o obowiązku szkolnym*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1919, 14, 147, с. 192—197.

²⁸ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie zaprowadzenia nauki uzupełniającej w myśl Dekretu o obowiązku szkolnym*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej” 1919, 2, 9, poz. 4, с. 246—247.

²⁹ E. Juško, *Wdrażanie powszechności nauczania w II Rzeczypospolitej w pierwszych latach istnienia szkół powszechnych*, s. 2—7, https://www.kul.pl/files/803/biblioteczka_cyfrowa/jusko_wdrażanie_powszechnosci.pdf (доступ: 10.05.2022).

³⁰ *Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1924, 79, 766, с. 1212—1214.

війни³¹. Німецька меншина Галичини, яка всіляко намагалася протистояти впливу польської культури та докладала чималих зусиль до збереження національної ідентичності, виступила з критикою шкільного закону 1924 р. Зауважмо, що на збереження національної ідентичності була спрямована вся культурно-освітня діяльність німців Польщі, основою якої вони вважали власне шкільництво, покликане забезпечити виховання в дусі національної окремішності та вберегти меншину від денаціоналізації³².

Саме після ухвалення утраквістичного шкільного закону 1924 р. поширення набула акція т. зв. мандрівного навчання („Wanderschulen”). Завдяки цій акції, яку проводили переважно в тих місцевостях, здебільшого в селах, де бракувало німецькомовних шкіл, німецькі діти отримали змогу у домашніх умовах здобувати освіту рідною мовою. У 1928 р. такою формою нелегального навчання було охоплено 1336 населених пунктів і близько 11 тис. учнів³³.

Відповідно до урядової статистики, на 1 грудня 1924 р. у Львівському воєводстві діяло 3 державні школи з німецькою мовою навчання, у Станиславівському — відповідно 9; у Тернопільському — 1³⁴. До прикладу, із 753 початкових навчальних закладів з німецькою мовою викладання (з них 544 державні школи та 209 приватних) і 177 польсько-німецьких державних шкіл, які діяли у 1926/1927 н. р. у Польщі (відвідували їх близько 87 % усіх дітей німецької національності), у південних воєводствах було 82 початкових заклади з німецькою мовою навчання (з них 11 державних і 71 приватний) та 2 польсько-німецькі державні початкові школи. Це становило 9 % від усіх державних і 4,6 % приватних німецьких початкових шкіл. Натомість у західних воєводствах діяло 71,6 % усіх державних і 75,4 % приватних німецьких початкових навчальних закладів Польщі, а в центральних — 18,4 % і 19,6 % відповідно. У східних воєводствах діяло 8 шкіл з німецькою мовою навчання (з них 3 державних і 5 приватних) та 1 польсько-німецька, що становить 1 %

³¹ Archiwum PAN, zesp. III—180, sygn. 32, Uwagi o szkolnictwie niemieckim w Polsce — opracowanie dotyczące stanu przed I wojną światową, w czasie wojny oraz w latach 1919/1920—1939, k. 52.

³² R. Dąbrowski, *Mniejszość niemiecka w Polsce i jej działalność społeczno-kulturalna w latach 1918—1939*, Szczecin 1982, с. 136—137.

³³ T. Jurek, *Kultura fizyczna mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1918—1939*, Gorzów Wielkopolski—Poznań 2002, с. 51.

³⁴ AAN, zesp. 322, sygn. 2250, *Mniejszość ukraińska w Polsce. Organizacja szkolnictwa ukraińskiego w Galicji Wschodniej, ukrainizacja szkół*. Notatki, korespondencja, referat, wycinki prasowe, czasopismo, k. 43.

і 0,4 % відповідно³⁵. Принцип утраквізму, який застосовували до україномовних навчальних закладів, запроваджувався й у німецькому шкільництві. Зокрема, учні вивчали державною мовою історію, науку про тогочасну Польщу, географію, польську літературу та мову. Інколи на вимогу німецької меншини, яка настоювала на обмеженні спільного навчання учнів німецької та польської національностей, які відвідували один клас польськомовної державної школи, створювали паралельні класи з німецькою мовою навчання³⁶.

Німецькомовні державні початкові школи та польсько-німецькі державні початкові заклади відвідувало 28,7 % усіх дітей німецької національності Галичини, решта ж учнів-німців навчалися в польських, українських чи польсько-українських школах, а переважна більшість (близько 60 %) у німецькомовних приватних освітніх закладах³⁷. Зокрема, на прикладі 1934/1935 н. р. можемо простежити відвідуваність учнями німецької національності початкових шкіл із різними мовами навчання. Так, у Львівському воєводстві в 1 державній початковій німецькомовній школі навчалося 50 учнів-німців, у 55 державних початкових закладах із мовами навчання іншими, ніж німецька, їх було 677, а у 30 приватних початкових німецьких школах — 1350. У 2 державних початкових німецькомовних закладах Станіславівського воєводства навчалося 122 учні-німці, у 91 державній початковій школі з мовами навчання іншими, ніж німецька — 1032, у 24 приватних початкових німецьких школах — 1348. У Тернопільському воєводстві у 25 державних початкових закладах з мовами навчання іншими, ніж німецька — 158, в 11 приватних початкових німецьких школах — 250 учнів³⁸. Отже, у трьох галицьких воєводствах із 4987 учнів-німців у 3 державних початкових німецькомовних закладах навчалося 172 дитини (3,5 %), у 171 державній початковій школі із мовами навчання іншими, ніж німецька — 1867 (37,4 %), а в 66 приватних початкових німецьких школах — 2948 (59,1 %).

Кампанія із ліквідації приватних німецькомовних початкових навчальних закладів значно активізувалася наприкінці 30-х років ХХ ст. після загострення польсько-німецьких відносин. Наприклад, у 1939 р. закрито школу

³⁵ Archiwum PAN, zesp. III—180, sygn. 32, Uwagi o szkolnictwie niemieckim w Polsce — opracowanie dotyczące stanu przed I wojną światową, w czasie wojny oraz w latach 1919/1920—1939, k. 53; Z. Stoliński, *Szkolnictwo niemieckie w Polsce*, Warszawa 1927, c. 4.

³⁶ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce...*, c. 155.

³⁷ Z. Stoliński, *Szkolnictwo niemieckie w Polsce...*, c. 4; M. Syrnyk, *Ukraińcy w Polsce 1918—1939: oświata i szkolnictwo*, Wrocław 1996, c. 55.

³⁸ Archiwum PAN, zesp. III—180, sygn. 32, Uwagi o szkolnictwie niemieckim w Polsce — opracowanie dotyczące stanu przed I wojną światową, w czasie wojny oraz w latach 1919/1920—1939, k. 52; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce...*, c. 150—151.

в колонії Розенберг коло Львова, оскільки її відвідувало дев'ятеро учнів і, як зазначав куратор Т. Купчинський, рівень навчання польської мови не відповідав приписам навчальних програм початкових шкіл, рекомендованих МВіО³⁹. З цієї ж причини було закрито школу в Зимній Воді, в якій навчалося шестеро дітей. Натомість у листі начальника відділу МВС Ю. Савіцького до воеводського управління у Львові від 14 січня 1939 р. зазначено, що закриття школи в Зимній Воді певною мірою є відповіддю польської влади на ліквідацію польськомовної школи в Бронсвальді (Німеччина)⁴⁰. Водночас МВіО рекомендувало кураторам шкільних округів залишати чинними державні школи з німецькою мовою навчання навіть у тих місцевостях, де кількість німецьких дітей була менш як 40, аніж видавати дозволи на відкриття приватних німецькомовних шкіл, на виховання учнів в яких польська влада не матиме впливу. Урядовці рекомендували запроваджувати в польськомовних державних школах, де навчалися учні німецької національності, німецьку мову як окремий предмет та вивчення релігії німецькою мовою, аби запобігти створенню приватних німецькомовних шкіл⁴¹. Проблему зменшення кількості шкіл із німецькою мовою навчання неодноразово обговорювали на зібраннях німецьких політичних і громадських діячів, які звинувачували польських урядовців у нищенні німецькомовного шкільництва попри лояльність німецької меншини до Польської держави⁴².

Створюючи перепони на шляху розвитку німецькомовного шкільництва, польська влада прагнула асимілювати німецьку меншину краю. Намагаючись протистояти такій національно-освітній та мовній політиці правлячих сил, німецькі політики, культурно-освітні діячі, просвітницькі товариства, а також духовенство та релігійні організації спрямували свою діяльність на збереження національної самобутності німецької меншини Галичини. Показовим є випадок, коли голова „Спілки німців-католиків Малопольщі” Якоб Райнпольд, аби перешкодити відвідуванню учнями-німцями католицького

³⁹ AAN, zesp. 14, mikrof. B-9157, sygn. 162, Wydział Szkolnictwa Powszechnego. Sprawy szkół z niemieckim językiem nauczania, 1934—1947, k. 103.

⁴⁰ Там же, k. 107.

⁴¹ Archiwum PAN, zesp. III—180, sygn. 4, Tezy referatów, notatki z konferencji w Ministerstwie WRiOP, projekt ustawy i inne materiały dotyczące organizacji szkolnictwa mniejszościowego w Polsce, 1924—1936, k. 11—12.

⁴² AAN, zesp. 322, mikrof. B. 18437, sygn. 2234, Mniejszość niemiecka w Polsce. Raporty, petycje, notatki, korespondencja, druki, wycinki prasowe, k. 15—17; AAN, zesp. 322, mikrof. B. 18441, sygn. 2238, Mniejszość niemiecka w Polsce. Działalność organizacji szkolnictwa. Sprawozdania, notatki, korespondencja, wyrok przeciw NSDAP w Polsce, k. 60—62; H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce...*, c. 140—142.

віросповідання школи з польською мовою навчання в Коломиї й тим вберегти їх від асиміляції, у 1924 р. скерував школярів в євангельську школу у Станиславові. Загалом громадські та релігійні діячі закликали німців бойкотувати польські державні навчальні заклади, всіляко заохочувати дітей і молодь до вивчення рідної мови, організовувати приватні школи з німецькою мовою навчання⁴³. В урядових інформаційних документах щодо діяльності СЦАГ зазначалося, що саме німецьке євангельське шкільництво з німецькою мовою навчання та вихованням у національному дусі, було основним чинником, який оберігав місцеву німецьку меншину від асиміляції⁴⁴. Приватні початкові німецькомовні освітні заклади були типовими зразками ортодоксально-конфесійної школи Німеччини, перебували на повному утриманні німецьких громад і підпорядковувалися духовенству. Завдяки фінансовій підтримці з боку Німеччини вони були набагато краще оснащені, ніж українські, а подекуди — й польські⁴⁵.

У 1938/1939 н. р. у Галичині учні німецького походження відвідували 19 державних і 84 німецькомовних приватних школи (з них у Львівському воєводстві діяло 36 приватних і 12 державних, у Станиславівському — 35 і 6 відповідно, у Тернопільському — 13 та 1). Проте навчали виключно німецькою мовою лише в 7 школах католицьких і в 16 школах лютеранських громад, у решті навчальних закладів низку предметів викладали польською мовою⁴⁶. Переважна більшість приватних німецьких шкіл були однокласні, зокрема 72, функціонували також 1 двокласна, решта три-, чотири-, п'яти-, семикласні⁴⁷. У більшості гмін це були єдині школи з німецькою мовою навчання.

У Галичині німецьке середнє шкільництво, як і початкове, перебувало у складніших умовах, ніж на інших теренах Польщі. У трьох галицьких воєводствах учні німецької національності здобували середню освіту у 2-х при-

⁴³ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 918, Листування з повітовими старостами про діяльність німецьких політичних партій і статистичні дані про кількість німців, що проживають на території воєводства, 21 жовтня 1932 — 14 грудня 1933 р., арк. 73; Л. Федик, *Німецькі етноконфесійні спільноти Галичини...*, с. 183.

⁴⁴ AAN, zesp. 322, sygn. 2885, Położenie, działalność i ustrój kościołów protestanckich w Polsce. Materiały Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, (1919—1934, 1936 r.), k. 181—182.

⁴⁵ П. Сіреджук, *Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини...*, с. 250—255.

⁴⁶ E. Alabrudzińska, *Kościół ewangelickie na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*, Toruń 1999, с. 143; J. Bill, *Die schulischen Verhältnisse in den deutsch-katholischen Siedlungen...*, с. 213—214; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce...*, с. 150—151.

⁴⁷ L. Höhn, *Das deutsch- evangelische Privatvolksschulwesen in Galizien (1782—1939)*, в: *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch...*, с. 190.

ватних гімназіях: Львівській (з фізико-математичним нахилом) і Станиславівській (з гуманітарним спрямуванням), заснованих ще за часів Західно-української Народної Республіки на кошти протестантських громад. Існували ці гімназії за фінансової підтримки німецьких громад чи субсидій із Німеччини. Тут працювали висококваліфіковані педагоги різних національностей: німці, українці, поляки, євреї. На початку 1920-х років у Львівській середній школі навчався 101 гімназист, з яких 88 німецького походження, а в Станиславівській — 93, з яких 84 німці. Подібно до українських навчальних закладів, з 1922/1923 н. р. їх було перетворено на утравістичні (державною мовою викладали географію, історію, польську мову та літературу тощо). Належну увагу педагоги приділяли вивченню польської мови, історії та науки про сучасну Польщу, на чому неодноразово наголошували у звітах візитатори. Учні Львівської гімназії вивчали німецьку мову 4 год на тиждень, а польську — 5 год. Так, візитатор Станіслав Шедіви під час візитації гімназії у лютому 1935 р. зазначав, що державні урочистості відбуваються тут з належною повагою і підкресленою лояльністю до Польщі⁴⁸. Хоча в 1923 р. гімназія в Станиславові втратила право публічності, однак продовжувала розвиватися. Станом на 1925/1926 н. р. у Львівській гімназії було 8 відділів і навчалось 196 учнів, у Станиславівській — 7 відділів і 141 школяр⁴⁹. Випускники здобували обсяг знань, який давав їм змогу продовжити навчання у польських, німецьких, австрійських вищих навчальних закладах.

Молодь, студенти, вчителі та духовенство німецької національності старше 18 років, здебільшого євангельського віросповідання, підвищували свій освітній рівень у Німецькому народному університеті (Volkshochschule), який з ініціативи місцевого пастора Фріца Зеефельда протягом 1921—1932 рр. функціонував у колонії Дорнфельд біля Львова і за статусом прирівнювався до середнього навчального закладу⁵⁰. Німецький народний університет, хоч і був підпорядкований СЦАГ, зберігав автономність. Створений за зразком данських народних університетів, він був єдиним навчальним закладом такого типу в Польщі. За організаційною структурою це була вільна спільнота

⁴⁸ Archiwum PAN, zesp. III—180, sygn. 32, Uwagi o szkolnictwie niemieckim w Polsce — opracowanie dotyczące stanu przed I wojną światową, w czasie wojny oraz w latach 1919/1920—1939, k. 53; П. С. Сіреджук, *Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20—30-ті роки XX ст.): автореф. дис. ... доктора істор. наук: 07.00.01*, Івано-Франківськ 2010, с. 23—24; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce...*, с. 151.

⁴⁹ Z. Stoliński, *Szkolnictwo niemieckie w Polsce...*, с. 23; E. Alabrudzińska, *Protestantyzm w Polsce w latach 1918—1939*, Toruń 2004, с. 187.

⁵⁰ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce...*, с. 151.

молоді, яка мала орган самоуправління на зразок парламенту. Навчальний курс тривав 4 місяці, тематика занять була різноманітною: тут читали лекції на релігійну, національну та суспільну тематику. За час діяльності закладу у ньому навчалось близько 2 тис. осіб з усієї Польщі⁵¹.

Отже, національна, освітня та мовна політика Польщі, яка була спрямована на поширення польськості та зміцнення державного управління, до певної міри обмежувала права непольського населення в різних сферах, у тому числі й у шкільництві. Значну критику в німецького населення Галичини викликав „Закон про організацію шкільництва” від 1924 р., оскільки влада не врахувала інтереси німецького населення у вирішенні мовного питання на південно-східних теренах, що обмежило сферу функціонування німецької мови. Німецька меншина Галичини, прагнучи зберегти власну національну ідентичність, надавала перевагу навчальним закладам з рідною мовою викладання та всіляко опиралася утраквізації шкільництва як спробі асиміляції. Завдяки розвиненій мережі німецькомовних приватних навчальних закладів, заснованих з ініціативи політичних, громадських і релігійних діячів, близько 60 % дітей німецької національності краю навчалися в школах з рідною мовою викладання.

Бібліографія

- Голик Р., *Anima galiciana i/ci fata morgana: реальна й віртуальна Галичина в літературі та ментальності*, „Вісник Львівського університету. Серія філологічна” 2014, 60 (1), с. 53—61.
- Комар В., „Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926—1939 рр.), „Український історичний журнал” 2001, 5, с. 120—127.
- Кошелева Н., *Українське шкільництво і освітня політика крайової адміністрації та сейму в Галичині (1890—1914 рр.): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01*, Львів 2002.
- Макарчук С. А., *Населення Західної України за переписом 1931 року*, „Вісник Львівського університету. Серія історична” 1993, 29, с. 53—61.
- Руда О., *Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20—30-х роках XX століття: реалізація та рецепції. Монографія*, Львів 2019.
- Сіреджук П. С., *Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20—30-ті роки XX ст.): автореф. дис. ... доктора істор. наук: 07.00.01*, Івано-Франківськ 2010.

⁵¹ П. С. Сіреджук, *Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20—30-ті роки XX ст.): автореф. дис. ...*, с. 24; M. Iwanicki, *Legalne i nielegalne szkolnictwo niemieckie w Polsce w okresie międzywojennym*, в: *Rola mniejszości niemieckiej w rozwoju stosunków politycznych w Europie 1918—1945*, red. A. Czubiński, Poznań 1984, с. 375.

- Сіреджук П., *Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20—30-ті роки ХХ ст.)*, Тернопіль 2008.
- Федик Л., *Німецькі етноконфесійні спільноти Галичини на тлі етнополітики Польщі (1919—1939 рр.)*, „Краєзнавство” 2013, 4, с. 181—189.
- Alabrudzińska E., *Kościół ewangelickie na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*, Toruń 1999.
- Alabrudzińska E., *Protestantyzm w Polsce w latach 1918—1939*, Toruń 2004.
- Araszkiewicz F.W., *Geneza ideałów wychowawczych Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1976, 19, с. 143—174.
- Bartel O., *Protestantyzm w Polsce*, Warszawa 1963.
- Bill J., *Die kirchlichen Verhältnisse der deutschen Katholiken in Galizien*, в: *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*, zusammengestellt von J. Krämer, Stuttgart—Bad Cannstatt 1965, с. 161—167.
- Bill J., *Die schulischen Verhältnisse in den deutsch-katholischen Siedlungen*, в: *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*, zusammengestellt von J. Krämer, Stuttgart—Bad Cannstatt 1965, с. 205—215.
- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce*, Lublin 1998.
- Chojnowski A., *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921—1939*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979.
- Dąbrowski R., *Mniejszość niemiecka w Polsce i jej działalność społeczno-kulturalna w latach 1918—1939*, Szczecin 1982.
- Grünberg K., *Niemcy i ich organizacje polityczne w Polsce międzywojennej*, Warszawa 1970.
- Hasbach E., *Niemcy w Polsce*, „Natio” 1927, 1—2, с. 40—52.
- Höhn L., *Das deutsch-evangelische Privatvolksschulwesen in Galizien (1782—1939)*, в: *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*, zusammengestellt von J. Krämer, Stuttgart—Bad Cannstatt 1965, с. 177—191.
- Iwanicki M., *Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918—1939*, Warszawa 1978.
- Iwanicki M., *Legalne i nielegalne szkolnictwo niemieckie w Polsce w okresie międzywojennym*, в: *Rola mniejszości niemieckiej w rozwoju stosunków politycznych w Europie 1918—1945*, red. A. Czubiński, Poznań 1984, с. 367—376.
- Jurek T., *Kultura fizyczna mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1918—1939*, Gorzów Wielkopolski—Poznań 2002.
- Juško E., *Wdrażanie powszechności nauczania w II Rzeczypospolitej w pierwszych latach istnienia szkół powszechnych*, https://www.kul.pl/files/803/biblioteczka_cyfrowa/jusko_wdrazanie_powszechnosci.pdf (доступ: 10.05.2022).
- Mauersberg S., *Wpływ oświaty na integrację społeczeństwa II Rzeczypospolitej 1918—1939*, в: *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX—XX w.*, red. H. Zieliński, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, с. 57—107.
- Mauersberg S., *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918—1939*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968.
- Papierzyńska-Turek M., *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922—1926*, Kraków 1979.
- Potocki S., *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918—1938*, Gdańsk 1969.
- Stoliński Z., *Szkolnictwo niemieckie w Polsce*, Warszawa 1927.
- Syrnyk M., *Ukraińcy w Polsce 1918—1939: oświata i szkolnictwo*, Wrocław 1996.
- Wróblewska U., *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP*, „Nauka” 2011, 2, с. 109—124.

Oksana Ruda

Organization and Functioning of German-Language Education Establishments in Galicia (1919—1939)

Summary

The article discusses the functioning of German schools in the interwar Galicia, which developed in less favorable conditions than those in other Polish territories. This was due to the fact that the Polish authorities pursued different national, linguistic, and educational policies towards Germans in various areas inhabited by this minority. As a result, the German population of Galicia underwent assimilation, while German-language schools of the land were partially converted to ultraquist schools by the government. Attempting to resist such policy, German public, political, and religious activists focused their activities on the development of private German-language educational establishments of various kinds, having achieved about 60% of German children in the areas receiving primary education in their native language.

Key words: Poland, Galicia, educational institutions, German minority, regional policy